

ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ САМОІДЕНДИФІКАЦІЇ ЛІДЕРА: У ПОШУКАХ ПАРАДИГМИ

В.Л. Зливков

доцент кафедри психології та педагогіки,

І.О. Сидорченко

магістр кафедри психології та педагогіки

Національного технічного університету України

„Київський політехнічний інститут”

Стаття присвячена теоретичному аналізу шляхів дослідження лідерських якостей менеджера, а також описане експериментальне дослідження лідерського потенціалу менеджера.

Ключові слова: лідер, потенціал лідера, соціалізація, „Я” - концепція, самоповага, само ідентифікація, ідентичність.

Потік інформації, розширення людських контактів, розвиток різноманітних форм масової культури, зростання темпу життя призводить до виникнення необхідності займати лідерські позиції не тільки в навчальній діяльності, але й в професійній діяльності. Невипадково, досить поширена думка, що в нашому світі не вистачає лідерів в прямому розуміння цього слова.

Лідерство – це не тільки вміння вести за собою людей, але й вміння керувати власним життям. Талант лідера – це одна з наймогутніших сил на землі. Маючи талант лідера, Наполеон почавши службу лейтенантом артилерії, врешті очолив зuboжілу Францію й змусив рахуватися із собою великі держави, які домінували в Європі. Талант лідера допоміг індійському юристові М. Ганді, який не займав високих посад, без жодного пострілу визволити Індію від ярма Британії. Дякуючи таланту лідера провінціал Р. Лі під час Громадянської війни в США став на чолі погано озброєної армії Півдня і змусив увесь світ дивуватися перемогам, які він одержав над переважаючими силами супротивника.

Талант лідера складають значна сукупність рис та якостей, які дають можливість людині завжди досягати поставленої мети. Бачення ситуації не тільки дозволяє носієві харизми подивитися у майбутнє, але й дає мужність, мудрість і рішучість впливати на характер формування цього майбутнього. Взяти в руки важелі правління легко, особливо коли вони самі ідуть у руки, але важко досягти потрібного результату. Так чи може випускник технічного університету реалізовувати свої потреби і бажання чи змушений буде все життя йти за кимсь? Невипадково, аксіомою є твердження, що складовою розвитку лідерських якостей є виховання в родині, в школі. Часто на виховання саме лідерських якостей батьки не звертаємо увагу. Виховуючи дитину,

ми з самого її народження позбавляємо її самостійності. Матері легше самій зробити щось, ані ж чекати поки маля самостійно розбереться в ситуації. Батькам не вистачає часу, терпіння, а дитина зникає, що за неї все зробить мама. В школі частіше за все уроки побудовані таким чином, що дітям залишається лише освоїти матеріал, не проявляючи ніякої ініціативи ні в навчанні, ні тим паче, в позашкільному житті. Проблеми починають виникати, коли людина приходить навчатися до вузу. Коли треба проявляти ініціативу, брати на себе відповідальність, об'єднувати навколо себе людей, відстоювати свої інтереси, керувати людьми. Виявляється, що людина не готова до тих вимог, які ставить перед нею життя. Одні вчать швидко і швидко сприймають правила гри, а інші так і залишаються на узбіччі життя. Отже, однією з задач родинного та шкільного виховання є розвиток лідерських якостей кожної дитини.

Розглянемо стисло умови формування лідерських якостей.

Для дослідження феномену лідерства значний інтерес, перш за все, становлять міжособистісні механізми соціальної перцепції. З точки зору В. Худякової [8, 116] мова йде про:

- пізнання і розуміння одне одного (ідентифікація, емпатія, атракція, проекція);
- пізнання самого себе в процесі взаємодії (рефлексія);
- інтерпретація і прогнозування вчинків і почуттів партнера по взаємодії (децентрація, каузальна атрибуція, стереотипізація).

Тож розглянемо феномен лідерства на перетині вимог соціальної психології та психології особистості.

Однією з умов є соціалізація людини. З перших днів життя людина оточена собі подібними. З самого початку свого життя вона включена у соціальну взаємодію. Перший досвід соціального спілкування людина отримує

ще до того, як почне говорити. У процесі соціальної взаємодії людина отримує соціальний досвід, який будучи суб'єктивно сприйнятий, стає невід'ємною часткою особистості. Процес соціалізації тісно пов'язаний зі спілкуванням і сумісною діяльністю людей.

В західній соціології соціалізація особистості розглядається передусім як об'єкт зовнішнього впливу до соціального навчання, а нормативно-ціннісна система виступає як автономна по відношенню до особистості та інше.

В соціалізації виокремлюються дві фази – соціальну адаптацію та інтеріоризацію. Перша фаза означає пристосування індивіда до ролевих функцій, соціальних норм, до соціальних груп і організацій соціальних інститутів, що виступають в якості середовища його життєдіяльності. Друга фаза – інтеріоризація – процес включення соціальних норм і цінностей у внутрішній світ людини. Соціалізація – це не тільки діалектична єдність засвоєння і відтворення соціального досвіду, а також єдність стихійного і цілеспрямованого впливу на становлення людини. Завдяки вихованню і освіті реалізується цілеспрямований вплив, а стихійний – через масові комунікації, ситуації реального життя.

Певна розмитість поняття соціалізація не дозволяє вважати його синонімічним з іншими категоріями: розвиток або становлення, виховання, адаптація людини. В чому ж полягає різниця між ними? За значенням соціалізація справді близька до розвитку або становлення хоча б тому, що вони акцентують увагу саме на потенційних можливостях особи, обумовлених її потребами, внутрішніми причинами. Від потреб залежить і активність людини як умова соціалізації. Активність розглядають як здатність свідомо діяти, адаптуючись до оточуючого світу, й одночасно як спробу змінити його. Водночас соціалізація покликана забезпечити включення особистості до певної групи, спільноти. Тобто мотивація має вже зовнішній характер.

Отже, соціалізація як процес і результат саморозгортання, самозміни людини є складовою її психофізичного розвитку – від дитинства до старості, від індивіда до особистості. Причому кожен індивід характеризується потребою бути особистістю і здатністю бути нею. А від цього залежить вибіркове сприйняття різних впливів (організованих і стихійних) [3].

З точки зору психології, соціалізація не розглядається як просте, механічне відображення особистістю безпосередньо спробованого чи отриманого в результаті спостереження соціального досвіду. Засвоєння цього досвіду суб'єктивно. Одні й ті самі соціальні ситуації по-різному сприймаються, переживаються різ-

ними особистостями. А тому різні особистості можуть виносити із об'єктивно однакових соціальних ситуацій різний соціальний досвід. Це положення є однією із баз, які лежать в основі міцного зв'язку двох одночасно і протилежних і єдиних процесів – соціалізації і індивідуалізації [6]. Кінцевим результатом соціалізації у вигляді особистості й у вигляді суб'єкта діяльності є формування індивідуалізації.

Зазначимо, що сукупність усіх уявлень індивіда про себе Р. Бернс називає "образом „Я” чи "картиною „Я” [2]. Навпаки, складову, пов'язану зі ставленням до себе або до окремих своїх якостей, називають самооціноку чи прийняттям себе. Отже „Я”-концепція сутнісно визначає не лише те, ким є індивід, а й те, що він про себе думає, як дивиться на своє діяльне джерело і перспективи позитивного розвитку в майбутньому.

„Я”-концепція – це узагальнене уявлення про самого себе, система установок відносно власної особистості чи, як ще говорять психологи, „Я”-концепція – це „теорія самого себе”. Важливо відмітити, що „Я”-концепція є не статичним, а динамічним психологічним формуванням. Формування, розвиток і зміна „Я”-концепції обумовлені факторами зовнішнього і внутрішнього порядків. Соціальне середовище має великий вплив на формування „Я”-концепції. Фундаментальний вплив на формування „Я”-концепції в процесі соціалізації має родина.

Термін „Я” багатозначний. Він включає в себе тілесне почуття, образ тіла; самототжність („Я” – це довоготривала дійсність); протяжність („Я” – це мої думки, мої речі, моя релігія тощо); точка відліку (егоцентризм). Наше „Я” має просторові і часові риси як точка між минулим і майбутнім.

Поняття образу в психології є одним із центральних, оскільки саме образи, відображуючи об'єктивну реальність, становлять зміст психіки об'єкта. Образ „Я” – продукт самосвідомості, тобто вияву усвідомлення і оцінки індивідом себе як суб'єкта практичної і теоретичної діяльності, ідеалів, переконань, що мотивують його активність. У найзагальнішому вигляді „Я-образ” – інтегральна цілісність, одноосібність, дійсність індивіда, його тотожність самому собі, на підставі якої він вирізняє себе у зовнішньому світі. Розрізняють індивідуальне і соціальне „Я”.

Маючи безліч характеристик, „Я” загалом має три головні виміри: наявне, (реальне), бажане (ідеальне), рольове (представлене). Усі три виміри співіснують в особистості, забезпечуючи її розвиток і цінність. У становленні „Я” беруть участь три основні механізми: засвоєння суб'єктом оцінки його іншими людьми, соціальне порівняння з іншими, самоатрибуція

(самоаналіз). До найвідоміших теорій соціального „Я” належать: дзеркальна теорія „Я”, теорія соціального порівняння і теорія самосприйняття.

Найповнішою моделлю „Я” є так звана настановна модель. Вона інтегрує емоційно-почуттєві, поведінкові та ціннісно-нормативні аспекти „Я”. Складаючись як відображення соціальних оцінок, соціальне „Я” регулює соціальне самопочуття і поведінку особистості. Самооцінка і самоповага – найважливіші регулятивні функції „Я”. Підкреслення соціальної природи „Я” відрізняє поняття „Я”-образу. Воно має на увазі відмову від багатьох філософсько-умоглядних проблем сутності „Я”, апелюючи до порівняно більш операційного „Я”-образу, що дозволяє простежити джерела його становлення, характер, визначальні риси і прояви у поведінці. „Я”-образ трактується як результат інтерсуб’єктивності, діалогічної взаємодії людей у суспільстві. На відміну від самосвідомості образ „Я”, крім усвідомлених компонентів, містить несвідоме „Я” на рівні самопочуття та уявлень. Головна функція образу „Я” – забезпечити інтегрованість та цілісність індивіда. В сучасних психологічних дослідженнях підкреслюється роль образу „Я” як узагальненого механізму саморегуляції особистості. Увага акцентується на тому, що саме образ „Я” забезпечує самототжність (ідентифікацію), особистісну відповідальність і породжує почуття соціальної причетності. Механізм саморегуляції „Я”-концепції виявляється у вербалізованій формі власного бажання („я хочу”), усвідомлення своїх можливостей („я можу”), вимогливості („мені портібно”) та цілеспрямованості („я прагну”).

Як відомо із соціальної психології, в результаті ідентифікації відбувається моделювання смислового поля партнера із спілкування, що забезпечує процес взаєморозуміння і зміни пат-тернів поведінки (у відповідності із вимогами соціуму). І той же час, самоідентифікація – процес порівнювання структури власної ідентичності (складність, рівень закритості – відкритості, рівень жорсткості – гнучкості) із ідентичностями тих, кого обирають за об’єкт ототожнення.

З точки зору В. Худякової, велике значення має те, „з ким ідентифікує себе керівник – вищим керівництвом, а чи з підлеглими” [8, 116]. Дослідження Т. Базарова стверджує, що якщо лідер групи ідентифікує себе із підлеглими 9 членами групи) домінує високий рівень групової ефективності. В разі ж ідентифікації лідера групи себе із вищим керівництвом, група не сприймає його як лідера і він змушений будувати свою взаємодію із членами групи лише суб’єкт – об’єктних позицій [5]. В цьому

разі, відповідно, починають домінувати вимоги авторитарного стилю керівництва.

Самоповага є центральною ланкою і мотивом „Я” – концепції. „Я” – концепція є ядром особистості, важливою частиною самосвідомості людини. „Я” – концепція – стійка, внутрішнє узгодження і несуперечливе, зафіксоване в вербальних означеннях уявлення людини про саму себе [6]. Вона виконує важливі функції в житті людини: забезпечує внутрішнє узгодження знань людини про самого себе, сприяє інтерпретації і мотивації нового досвіду і є джерелом очікувань певних дій по відношенню до самого себе.

Самоповага – узагальнююча характеристика, яка складається в ранньому дитинстві, яку важко змінити [6]. Самоповага є синонімом в повсякденній мові як почуття власної гідності. Рівень самоповаги відображується в мотивації.

Самоповага визначає адекватність людини в оточуючому світі. Чим нижче самоповага, тим більш нетерпимою людиною відноситься до критики, юмору. Низька самоповага тягне за собою для індивіда неадекватність в значимих для нього областях, схильність до самообману, страх правди, домінування мотивації самоствердження за будь – яку ціну і гіпертрофований розвиток багатьох форм психічного захисту. Самоповага визначає характер взаємовідносин з іншими людьми (наприклад, чим більше людиною не поважає себе, тим більше вона не цінує і боїться інших, прагне самозатвердитися, принижуючи своїх партнерів).

Низька самоповага може проявлятися як почуття малоцінності, скриватися за самовпевненістю, вилитися в постійне заниження своїх можливостей, самоприниження. Ці люди, як правило, неадекватно оцінюють інших: чекають агресивних дій або критики.

У людей з низькою самоповагою складається велика внутрішня дистанція з іншими людьми. Часто вони відчувають захоплення і жагу, які змінюються страхами, хвилюванням, підозрілістю, неодмінним страхом втратити кохану людину, ревнощами. Ці суперечливі почуття пояснюються невпевненістю в собі, почуттям малоцінності.

Тобто, якщо підсумувати все вище сказане, ясно, що соціалізація, ідентифікація та самоідентифікація формування „Я”-концепції та самоповаги є складовими компонентами лідерського потенціалу особистості. Виходячи з підходу, що лідер групи прагне побудувати ідентичність, структура якої схильна до посилення рівня її складності і виходячи із „теорії рис лідера” ми спробували створити схему експериментального дослідження лідерського потенціалу суб’єкта дослідження (школяр, студент, фахівець). Такий експеримент зруч-

ний тим, що його можна проводити як в навчальній малій групі, так і в умовах діяльності виробничої структури. Тобто він є відносно простим для проведення та оброблення результатів, займає небагато часу, дає досить точний результат. В основу експертної оцінки було покладено багатофакторний особистостний тест Р. Кеттела (16PF) та характерологічний тест К. Леонгарда–Шмішека на визначення акцентуацій характеру. Експертам було запропоновано спочатку із переліку рис характеру вибрати ті, які, на їх думку, мають бути притаманні лідеру. На базі цих результатів було виділено десять рис характеру, які найчастіше повторювалися у відповідях та складена анкета експертної оцінки лідерського потенціалу. Також досліджуваним було запропоновано дати відповіді на питання тесту К. Леонгарда–Шмішека. Таким чином виділені акцентуовані

рис характеру кожного з досліджуваних. В ході обробки баз даних проведено кореляційний аналіз експертної оцінки та результатів тесту за критерієм Спірмена.

Результати теоретико-експериментального дослідження, проведені нами, дозволяють зробити певні висновки:

- 1) проведений кореляційний аналіз дозволив визначити ступінь сформованості лідерського потенціалу у кожного із піддослідних (від мінімального до максимального);
- 2) результати, що отримані позитивно корелюють із експертною оцінкою та реальним соціальним статусом піддослідних;
- 3) схема дослідження лідерського потенціалу показала свою дієздатність і може бути використана в процесі подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранник В. Самооцінка та її місце в структурі самосвідомості // Соціальна психологія. – 2006. – № 3(17). – С. 95-100.
2. Бернс Р. Развитие „Я”-концепции и воспитание. – М.: Прогресс, 1986. – 422 с.
3. Золотухін Г. Соціалізація в умовах незалежності: жертви і переможці // Соціальна психологія. – 2006. – № 3 (17). – С. 52-64.
4. Кон И.С. В поисках себя. Личность и ее самосознание. – М.: Политиздат, 1984. – 335 с.
5. Межличностное восприятие в группе / Под ред. Г. Андреевой, А. Донцова. – М.: Изд-во МГУ, 1981. – 295 с.
6. Психология: Учебник / Под редакцией А.А. Крылов. – М.: ПБОЮЛ М.А. Захаров, 2001. – 584 с.
7. Савонько Е.И. Возрастные особенности соотношения ориентации на самооценку и оценку другими людьми // Изучение мотивации поведения у детей и подростков. – М., 1972. – С. 56-64.
8. Худякова В. Особливості прояву соціальної перцепції в діяльності керівника // Соціальна психологія. – 2006. – № 2 (16). – С. 113-127.
9. Чеснокова И.И. Проблема самосознания в психологии. – М.: Наука, 1977. – 144 с.

Стаття надійшла до редакції 17.02.2006 р.

